

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ГІОАНЕ Ірина Миколаївна

**ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ
ЯК ВЗАЄМОДІЯ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

УДК 316.472.4:327.8:316.72(043.3/.5)

Спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
кафедра політичних наук, професор.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
КОЗЬМА Василь Васильович,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету
фізичного виховання і спорту України;

кандидат політичних наук
ДУНЕЦЬ Василь Богданович,
завідувач відділу освітніх програм центру
інтерактивної музейної науки
Національного центру
«Мала академія наук України»

Захист відбудеться 29 квітня 2021 року о 15:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 29 березня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянiюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Побудова демократичного суспільства та інтеграція до прогресивної міжнародної спільноти вбачається стратегічним напрямом розвитку України. Невід'ємною складовою цих процесів є активна участь населення у формуванні представницьких органів влади, прийнятті політичних рішень, що визначають розвиток суспільства. Проблема політичного вибору належить до актуальних і недостатньо досліджених проблем сучасної вітчизняної політичної науки. Це пов'язано з тим, що політичний вибір часто розглядається лише в електорально-процедурному контексті, у відриві від політико-культурних, ціннісних складових його реалізації. Тому сам по собі виборчий механізм формування влади може забезпечити демократичність процедури, але не завжди гарантує ефективність результату. Відтак важливо враховувати не лише формальні показники виборчої системи влади, але й змістовні, якісні критерії, які безпосередньо пов'язані з політичною свідомістю та культурою суб'єктів, що приймають рішення.

Провідну роль у забезпеченні якості та ефективності політичного вибору відіграє взаємодія таких його характеристик як свобода та відповідальність, нерозривна єдність яких не завжди усвідомлюється в суспільстві. Важливість визначеної проблеми пов'язана також і з тим, що політична система України знаходиться в умовах складних процесів трансформації суспільно-політичного життя. Це створює багато зовнішніх і внутрішніх викликів для реалізації політичного вибору, оскільки свідомість громадян у динаміці масштабних суспільних перетворень часто є об'єктом маніпулятивних і відверто пропагандистських впливів, що створює бар'єри для раціонального осмислення політичних потреб, цінностей та інтересів окремого громадянина, соціальної групи або суспільства загалом.

Актуалізація проблеми політичного вибору відбулась в останні роки і у зв'язку з гібридною війною, яку веде проти України російський агресор. Окремий напрям цієї війни розгортається у царині духовності людини, де основний інструментарій зосереджений довкола маніпуляції свідомістю з метою спрямування політичного вибору людини у нав'язаній парадигмі, сформованій агресором. Так званий проєкт «русский мир» спотворює історію, нав'язує викривлені факти, використовуючи при цьому всі можливі канали впливу на культуру, свідомість і поведінку людини. Пошук шляхів захисту від різноманітних маніпуляцій у контексті проблематики політичного вибору також обумовлює вибір теми дослідження.

В сучасному зарубіжному науковому дискурсі характеристика поняття політичного вибору найчастіше пов'язується з доктриною раціонального

вибору. Основи такого підходу починають закладатися зі середини ХХ ст. На той час концепція раціонального вибору, позитивно вплинувши на розвиток економічної науки, почала використовуватися у методології соціально-гуманітарного дослідження. У вітчизняній науці до окремих аспектів проблеми політичного вибору звертались такі дослідники: Т. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бунь, В. Горбатенко, В. Дунець, В. Євтух, В. Козьма, Т. Константинова, В. Корнієнко, В. Лойко, Л. Нагорна, О. Новакова, О. Романюк, Ф. Рудич, Ю. Шведа, Г. Щедрова, П. Шляхтун та інші.

Разом з тим, існує низка проблем, які не мають однозначного наукового обґрунтування як основи для прийняття ефективних політичних рішень відповідно до існуючих реалій. Актуальними й мало дослідженими є, зокрема, теоретико-методологічні засади реалізації політичного вибору, його природа, головні чинники і детермінанти, які його обумовлюють. Недостатньо опрацьованими також є проблеми правового супроводу політичного вибору, його зумовленість сформованою демократичною політичною свідомістю і культурою, які визначають як конструктивність і виваженість політичного вибору, так і відповідальність за його результати та наслідки. Практична потреба в легітимізації політичного вибору та недостатня обґрунтованість його теоретичного забезпечення спонукали до вибору теми дослідження та основних напрямів його здійснення на дисертаційному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Представлене до захисту дослідження виконувалось в контексті основної дослідницької тематики кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 24 лютого 2015 року).

Мета дослідження – визначення природи, сутності й основних детермінант здійснення та реалізації політичного вибору в умовах демократичних перетворень як взаємодії свободи та відповідальності, розкриття їхнього діалектичного поєднання в сучасних українських політичних реаліях. Досягнення цієї мети обумовлює вирішення таких дослідницьких завдань:

- уточнити теоретико-методологічні засади дослідження феномену політичного вибору, осмислити його аксіологічну та праксеологічну основи;
- визначити та дослідити детермінуючі чинники, які обумовлюють політичний вибір особистості в умовах демократичного суспільства;

- проаналізувати особливості правового виміру політичного вибору в контексті взаємовпливу політичної та правової систем суспільства, а також політичної й правової культури;

- охарактеризувати роль інформаційного чинника, можливості мінімізації впливу на політичний вибір маніпулятивних технологій, пов'язаних із викликами гібридної війни, яку веде проти Україні російський агресор;

- окреслити особливості взаємозв'язку політичної культури та політичного вибору в українському суспільстві;

- визначити шляхи і перспективи формування культури політичного вибору українських громадян в умовах подальшої демократизації суспільства.

Об'єктом дослідження є феномен політичного вибору в умовах плюралістичного розвитку сучасного суспільства; **предметом** – політико-культурні засади формування та здійснення політичного вибору як взаємодії свободи та відповідальності.

Методологічною основою дослідження є комплекс загально-філософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, використання яких сприяло конкретизації феномену політичного вибору, осмисленню його природи та її зумовленості особливостями розвитку демократичної політичної культури в контексті сформованості таких її цінностей як політична свобода та відповідальність. Базовими у дослідженні є політико-культурний, аксіологічний, поведінковий, антропологічний, соціологічний, психологічний та інші підходи. Пріоритетним у роботі є міждисциплінарний підхід до вивчення предмету дослідження, особливість якого полягає в поєднанні знань і методів політології, соціальної філософії, соціології, права, педагогіки, що дозволяє розкрити комплексність і багатовимірність проблеми формування демократичного політичного вибору в контексті сформованості, а також взаємовпливу окреслених вище цінностей.

Дослідження побудоване з використанням класичних наукових підходів і принципів: системності, цілісності, історизму, об'єктивності, обґрунтованості. Широко застосовуються загальнонаукові методи діалектики, аналізу, синтезу, абстрагування, порівняння, класифікації. За допомогою антропологічного підходу проаналізовано сутність феномену політичного вибору через призму категорій свободи та відповідальності, визначено його роль у формуванні демократичної політичної культури. Використання теорій раціонального та суспільного вибору дозволило вивчити політико-правові основи політичного вибору, осмислити його роль в розвитку та утвердженні цінностей демократичного життя суспільства. З використанням ситуаційного підходу та структурно-функціонального методу проаналізовано систему детермінант, внутрішніх та зовнішніх чинників формування і реалізації політичного вибору.

Соціологічний підхід окреслив дослідження впливу ідентифікації людини з певною соціальною групою, системою правил і норм, що впливають на вибір конкретного рішення в певній ситуації політичного життя. Роль системи цінностей та політичної свідомості суб'єкта у формуванні та здійсненні політичного вибору досліджено в контексті аксіологічного та поведінкового підходів; основні проблеми та тенденції досягнення балансу свободи й відповідальності в ситуації політичного вибору – за допомогою елементів аналітичного та прогностичного методів.

Емпіричну основу дисертаційної роботи склали статистичні дані, матеріали та результати соціологічних досліджень вітчизняних аналітичних і дослідницьких установ (Інститут соціології НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова та інші), аналітичного центру «Обсерваторія демократії», а також дані «Світового дослідження цінностей» (World Values Survey).

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному міждисциплінарному осмисленні сутності та особливостей реалізації демократичного політичного вибору як взаємодії свободи та відповідальності. У результаті проведеного дослідження сформульовані висновки, положення та пропозиції, які мають наукову новизну та виносяться на захист.

Вперше:

- на основі теоретико-методологічних засад дослідження політичного вибору визначено його політико-культурну природу, аксіологічну основу, чинники формування. Політичний вибір громадянина здійснюється під впливом формальних (нормативно-правових) і неформальних (політико-культурних) норм, інституційних чинників і неінституційних факторів. Ціннісне підґрунтя політичного вибору виходить на перший план саме в демократичному суспільстві, оскільки визначення сутності права на вибір не є виключною прерогативою держави або суспільства, воно народжується й відтворюється у соціальних інтеракціях, міжсуб'єктній взаємодії, є результатом обговорення та консенсусу;

- обґрунтовано специфічні риси реалізації принципу діалектичної єдності свободи та відповідальності як основи політичного вибору в сучасному демократичному суспільстві. Виявлено значний розрив (близько 30%) між цінностями свободи та відповідальності в свідомості українців, а також таку рису як патерналізм, що виявляється у несформованості власної відповідальності за розвиток країни й перекладанні її на інших суб'єктів політики. Окреслене свідчить про недостатній рівень розуміння взаємозв'язку свободи та відповідальності, що суттєво знижує якість політичного вибору;

- визначено комплекс детермінант, що обумовлюють політичний вибір особистості: ціннісні, правові, економічні, медійні, комунікативні. Проаналізовано їх системну залежність, виявлено їх субординацію та взаємовплив, взаємодію з політичними чинниками, аргументовано центральну роль політичної суб'єктності – здатності громадянина здійснювати усвідомлено-відповідальний вибір із метою реалізації впливу на суспільно-політичні процеси;

- на основі сучасних наукових даних побудована структура чинників політичного вибору – зовнішніх (соціально-політична ситуація, конфігурація політичних сил, політичні традиції) та внутрішніх (рівень політичної свідомості та культури особистості, політичні уподобання, мотиви, очікування), а також визначено особливості їхнього впливу на функціонування суб'єктів політичних відносин.

Поглиблено:

- основні аспекти дослідження процесу політичного вибору (філософський, соціологічний, психологічний, правовий та інші). У контексті окреслених підходів проаналізовано класифікації політичного вибору, зокрема базовим визнано поділ на такі його типи: цілераціональний, ціннісно-раціональний, афективний, традиційний, інституційно-організаційний;

- зміст феномену політичного вибору в контексті його зв'язку з політико-правовою культурою як окремої людини, так і суспільства, особливостями правової сфери, рівнем розвитку демократичної та правової держави, політичних і правових її інститутів.

Отримали подальший розвиток:

- положення про особливості формування політичної свідомості та культури в умовах гібридної війни, яку веде проти України російський агресор, завдання та можливості мінімізації її негативних впливів в контексті здійснення політичного вибору;

- обґрунтування ролі й необхідності формування політичної та правової культури засобами політичної та правової освіти, можливостей та потенціалу сучасних медіа, модернізованої системи політико-правової просвіти, вивчення політології у вітчизняній вищій школі, що сприятиме усвідомленому та раціональному політичному вибору молоді України, заснованому на демократичних політико-правових цінностях.

Теоретичне та практичне значення дослідження обумовлюється його науковою новизною та прикладною спрямованістю. Досліджені соціальні детермінанти, які обумовлюють політичний вибір людини в сучасних умовах, особливо перед викликами гібридної війни; обґрунтовані правові засади політичного вибору; формування політичної свідомості та культури як основи і

основної детермінанти демократичного політичного вибору особистості. Ці та інші положення дослідження можуть бути розвинуті у майбутніх теоретичних напрацюваннях з проблем демократизації, громадянського суспільства, політичної свідомості та культури, політичних режимів та ідеологій сучасності.

Матеріали дисертації можуть бути використані в практичній політичній сфері, зокрема в протидії агресору щодо маніпуляції свідомістю та поведінкою людей, а також у навчальному процесі при читанні курсів «Політологія», «Політична культура», «Політична психологія», «Соціологія політики», «Політичні технології» та інші. На основі матеріалів дослідження може бути розроблений спеціальний курс для студентів, що вивчають соціально-поведінкові науки.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати отримані авторкою самостійно, усі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Матеріали до дисертації та дослідження загалом розглядалися на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічна освіта України: стратегія розвитку» (Київ-Рівне, 2018 р.), науково-практична конференція «Ціннісний дискурс у суспільстві та освіті» (Київ, 2018 р.), наукова конференція «Культурологічна практика в системі підготовки майбутнього вчителя» (Київ, 2018 р.), Тринадцяті юридичні читання «Українська державність: кризь призму часу» (Київ, 2018 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Майбутнє філософської освіти в Європі: виклики та перспективи» (Київ, 2019 р.), науково-практична конференція «Значення культурної практики в освітньому процесі університету» (Київ-Новгород-Сіверський, 2019 р.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 5 наукових праць, із них – 4 статті у фахових з політичних наук виданнях України, 1 – у фаховому зарубіжному виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації зумовлені змістом і метою дослідження, а також необхідністю в повному обсязі виконати поставлені концептуально-теоретичні завдання. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 226 найменувань, додатків. Дисертаційна робота викладена на 198 сторінках, з яких 158 сторінок – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, мета і завдання дослідження, його методологічні засади, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, охарактеризовано наукову новизну, теоретичну і практичну значимість роботи, її апробованість, структуру.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні засади дослідження феномену політичного вибору**» – доводиться, що політичне життя людини пов'язане з вибором, завдяки якому вона визначає свою позицію, напрями і форми політичної діяльності, обирає однодумців або приєднується до тієї чи іншої політичної сили. Політичний вибір вирізняється як ситуативний чи осмислений, внутрішньо вивіреним, свідомий. Однак, незалежно від мотивації, політичний вибір означається як вибір змісту та напрямів політичного мислення і дії, які визначають статус особистості, її роль у житті держави і суспільства.

Теоретико-методологічні засади дослідження феномену політичного вибору розглянуто в контексті таких концептуальних напрямів як соціально-філософський, що формує теоретичне підґрунтя для подальшого дослідницького аналізу; міждисциплінарний, який дозволяє виокремити основні виміри політичного вибору (філософський, соціологічний, психологічний, правовий тощо); політико-правовий, що розкриває зміст політичного вибору, його діалектичну зумовленість правовою регуляцією.

Феномен політичного вибору як об'єкт вивчення політичної науки розглядається з використанням низки дослідницьких підходів: соціологічного, соціально-психологічного, раціонально-поведінкового та інших. Найпоширенішою в сучасному політологічному дискурсі є теорія раціонального вибору, що, однак, не вичерпує потенціалу дослідження цього феномену. У дисертації аналізуються положення засновників і представників теорії раціонального вибору. Сприймаючи суперечливість позицій і поглядів науковців в межах цієї теорії, обґрунтовано ідею щодо її методологічної цінності для вивчення сучасної проблеми політичного вибору в політичній науці.

Проаналізовано потенціал інших підходів і теорій, що розкривають багатоаспектність феномену політичного вибору, зокрема: ситуаційний підхід (дозволяє зважати на конкретні соціально-політичні реалії та короткострокові зміни); психологічний (осмислення процесу голосування, через який людина формує самооцінку та визначає власну роль у суспільно-політичному житті); інформаційно-маніпулятивний (розуміння впливу інформаційного середовища на політичний вибір людини), конфліктологічний (трактування вибору як протиставлення інтересів соціальних груп і прошарків), теорія еволюційного розвитку інституціональних систем (політичний вибір інтерпретується як такий, що зумовлений рівнем розвитку суспільних інститутів). Окреслені теорії

дозволили проаналізувати проблему типологізації політичного вибору. Визначено базову для предмета дослідження класифікацію, де виокремлюються цілераціональний, ціннісно-раціональний, афективний, традиційний, інституціонально-організаційний види політичного вибору.

Аналіз змісту, форм, моделей, типів політичного вибору дозволив обґрунтувати багатоаспектність феномену та міждисциплінарну основу його вивчення у поєднанні філософського, соціологічного, психологічного, правового, культурологічного знання. Стверджується необхідність комплексного дослідження політичного вибору, яка зумовлена його суб'єктно-об'єктними характеристиками. Акцентується увага на проблемі правової регуляції політичного вибору (вплив інституційних, законодавчих, нормативно-правових проблем). Досліджуються критерії визначення змісту політичного вибору, зокрема політична і правова культура, їх діалектичне поєднання, яке є підґрунтям для розвитку демократичної правової держави. Це дозволило сформулювати базове для дослідження визначення політичного вибору як комплексного поняття, що має міждисциплінарну природу і описує феномен, який: позначає процес осмислення альтернатив і наслідків рішення; пов'язаний зі сформованістю політико-культурної сфери суб'єкта, передусім політичної та правової культури та її складових; зумовлений низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

У другому розділі – **«Правові виміри політичного вибору в контексті свободи та відповідальності»** – обґрунтовано, що серед низки чинників, за якими суб'єкт політики здійснює політичний вибір, особливе місце займає політико-правова культура. Дотримання або ж нехтування її нормами та цінностями визначає свободу і відповідальність суб'єкта, суспільний статус і роль в політичному житті та історії.

Співвідношення і єдність свободи та відповідальності визначається однією з центральних філософських, етичних, суспільно-політичних проблем. Вона також осмислюється і частиною політико-правового дискурсу, що зумовило об'єктивну потребу звернення до філософії права як детермінанти політичного вибору особистості. У роботі проаналізовано концептуальні засади здійснення вибору суб'єктом політичних відносин. Зазначено, що правові детермінанти політичного вибору в певному суспільстві є логічним продовженням політико-філософських концепцій та ідеологічних настанов, які домінують у державі в певний період історичного розвитку. Класичними концепціями є юспозитивізм, представники якого ототожнюють право з діючим законодавством, та юснатуралізм, адепти якого вбачають в основі права всесвітній порядок, логос, божу волю, акцентуючи увагу на тому, що основне призначення закону захищати права людини.

Аналіз проблеми на прикладі тоталітарних, авторитарних, демократичних політичних режимів дозволив виявити змістовну відмінність обумовленості політичного вибору. Тоталітарні суспільства утверджуються на філософії правового насильства над особистістю, тому в боротьбі проти них політичний вибір не може здійснюватися інакше, як з порушенням діючих законів. Водночас демократичні суспільства, в основі яких філософія (та система законодавства) гармонійного поєднання національних і загальнолюдських пріоритетів, такого порушення не допускають: діяти у відповідності з вимогами права є принципом, який забезпечує успіх і суспільну злагоду. Цей підхід утверджує свободу особистості у поєднанні з її відповідальністю.

На підставі актуалізації основних положень політико-правових концепцій проведена порівняльна характеристика правової детермінації політичного вибору в тоталітарному та демократичному суспільствах. Залежно від типу політичної системи корелюються особливості правової детермінації політичного вибору особистості. Зазначається, що у тоталітарних державах політичний вибір, як правило, детерміновано ідеологічними настановами, які законодавчо закріплені. Здійснення вільного політичного вибору при тоталітаризмі є неможливим, оскільки діюче право забороняє діяльність політичних партій із альтернативною щодо офіційно визнаної ідеологією. Навпаки, у демократичних суспільствах людина має змогу здійснити раціональний політичний вибір, вивчаючи програми політичних партій, спілкуючись з їхніми лідерами тощо. Правове забезпечення політичного вибору особистості в демократичному суспільстві зумовлено не тільки діючим законодавством у цій царині, а й рівнем політико-правової культури та правосвідомості суб'єктів політичної взаємодії. Питомим тлом для вдосконалення аргументації та раціоналізації політичного вибору громадян в умовах демократії є розвиток правового суспільства, в якому відбувається конкуренція ідей та поглядів в межах існуючих правових традицій.

На основі такого порівняльного аналізу визначена проблематика забезпечення права політичного вибору в сучасній Україні в контексті свободи та відповідальності, обґрунтовано вплив на досліджуваний феномен процесів трансформації українського суспільства від авторитарно-тоталітарної до демократичної моделі. Визначено, що правові засади політичного вибору в «молодих демократіях», в Україні зокрема, знаходяться на стадії вдосконалення та пошуку оптимальної моделі, про що свідчать постійні зміни у виборчому законодавстві нашої країни. Найважливішими проблемами у реалізації права політичного вибору в Україні є усунення в свідомості громадян розриву між свободою та відповідальністю, захист волевиявлення від викривлень і фальсифікацій. Окрім того, суттєву роль сьогодні відіграють маніпулятивно-

популістські технології, що досить ефективно виводять феномен політичного вибору особистості та соціальних груп зі сфери раціонального у виміри емоційної довірливості, самоомани, компенсаторно-психологічного самозаспокоєння. Правові механізми при цьому виявляються достатньо слабким інструментом протидії маніпуляціям і популістській омані. Водночас лише право та дотримання законності залишають можливість раціонального осягнення виборчого процесу. Право на розумний і усвідомлений вибір має бути забезпечене громадянам, а те, наскільки раціонально вони ним користуються, питання освіченості та досвідченості. Стверджується, що правозабезпечувальну та правотворчу функцію має брати на себе держава, а просвітницьку – громадянське суспільство. При цьому всі ці функції мають реалізовуватися виключно на демократично-правовому фундаменті.

У третьому розділі – «Детермінанти та чинники політичного вибору» – доводиться, що досліджуваний феномен опосередковується низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Нерідко він здійснюється під впливом маніпулятивних технологій чи соціальних детермінант. Людина при цьому піддається своєрідному навіюванню, яке відторгає сумління, обмежує мислення та дію. Узагальнюється, що такий вибір навряд чи можна назвати свідомим, між тим, саме свідомий вибір робить людину суб'єктом (а не пасивним об'єктом) політики, зумовлює успіх політичної діяльності, її перспективу.

Увагу зосереджено на визначенні основних детермінант політичного вибору особистості, а також їх субординаційній класифікації, ієрархізації в аксіологічній структурі персональних електоральних мотивацій. Підкреслено, що основними детермінантами політичного вибору особистості є духовно-ціннісні пріоритети, економічні інтереси та потреби, ступінь залученості людини до інформаційно-комунікативних потоків. Висувається припущення, що пріоритетне значення в ієрархії детермінант політичного вибору особистостей мають різноманітні цінності (політичні, економічні, духовні) та економічні інтереси людей. Відтак вибудовується складна та поліфеноменологічна ієрархія, в якій той чи інший мотиваційний фактор ситуаційно може вийти на перший план. При цьому окреслені чинники носять абсолютно різний внутрішньо-сутнісний характер (духовно-ціннісний, матеріально-економічний, психологічно-емоційний, інформаційно-маніпулятивний тощо).

Конкретизація сутності вищезначених детермінант політичного вибору дозволила зробити висновок, що вагому роль у політичному самовизначенні людини відіграють зовнішні чинники: соціально-політична ситуація у країні та світі, конфігурація політичних сил у конкретній державі, наявні політичні традиції та норми, що сформувалися в результаті історичного розвитку певного народу. Особа не перебуває у вакуумі, а активно сприймає зовнішні імпульси,

знання, відомості, інформацію, пропаганду та рекламу зі соціального оточення, що й зумовлює багато в чому її персональний політичний вибір.

У такому контексті виділено та проаналізовано зовнішні (соціально-політична ситуація, конфігурація політичних сил, політичні традиції, що домінують тощо) та внутрішні (рівень політичної свідомості та культури особистості, політичні уподобання, мотиви, очікування тощо) чинники політичного вибору. Визнаючи важливість об'єктивних чинників політичного вибору особистості, враховуються й суб'єктивні фактори цього процесу. Політична культура є поняттям об'ємним та глибинним, що поєднує ментально-історичний досвід нації, раціональні та ірраціональні елементи політичного життя соціуму, перманентно впливає на політичний вибір особистості. Таким чином стверджується, що політичний вибір відображає в собі об'єктивний й суб'єктивний, раціональний та ірраціональний, пізнавальний та емоційний, індивідуальний і колективно-груповий, побутовий і професійний та багато інших чинників.

Приділено увагу аналізу сутнісних характеристик категорії світогляду людини та ролі цього феномену в здійсненні політичного вибору. Зазначається, що світогляд людини як фактор політичного вибору є віддзеркаленням її особистісного розвитку та становлення щодо розуміння суспільно-політичних процесів, логіки владних відносин і своєї ролі в них. Сукупність елементів світогляду у структурно-функціональній єдності є підґрунтям здійснення особистістю власного політичного вибору. Світогляд розвивається протягом всього людського життя, будучи при цьому достатньо сталою та впорядкованою структурою, що складається з безлічі феноменологічних, аксіологічних, психологічних, ситуаційних та інших комплексів. Цей фактор розглядається, з одного боку, як такий, що формується тривалий час і має певну стабілізаційно-ціннісну та когнітивну функцію. З іншого – світогляд також піддається змінам, наприклад, в різні вікові періоди становлення людина може віддавати перевагу різним політико-ідеологічним орієнтирам.

У четвертому розділі – **«Проблеми та перспективи формування культури політичного вибору»** – досліджуються через контекст політичної та правової культури українців. Концепт політико-правової культури розглянуто як основу для реалізації політичної свободи та відповідальності за умов демократичного суспільства. Розглянуто питання зумовленості політичного вибору особистісним рівнем сформованості демократичної культури, демократичного мислення, усвідомленістю політичної позиції та дій. Окреслені риси відтворюють вплив політичних обставин, суспільного та власного політико-правового досвіду.

Проаналізовано такі проблеми формування культури політичного вибору в українському суспільстві як патерналізм, деформація правової свідомості, «розмитість» системи політичних і правових цінностей, правовий нігілізм, деформація морально-етичної сфери тощо. Зокрема, патерналізм українського суспільства виявляється у несформованій у значної частини громадян особистій відповідальності за стан справ в державі, що позначається на їхньому політичному виборі, усвідомленні цінностей та принципів демократії. Разом з тим, фіксується певна позитивна динаміка збільшення частки громадян, які відчують повну й часткову відповідальність за справи в Україні.

Систематизовано такі групи проблем формування культури політичного вибору: теоретико-методологічні (наукове вивчення феномену); когнітивні (сфера усвідомленості сутності політики і права); практичні (досвід політичної діяльності в умовах правової держави). Останнє зумовлене ступенем сформованості принципів правової й демократичної держави. Аналіз природи і причин окреслених проблем актуалізує питання комплексу політичної та правової освіти, виховання, просвіти громадян у демократичному суспільстві.

Визначено роль соціальних дисциплін у формуванні політико-правової культури особистості, компетентностей сприйняття, аналізу та оцінки соціально-політичної дійсності. У цьому контексті зазначаються негативні наслідки таких тенденцій вітчизняної освіти як вилучення (або обмеження курсу) політології з навчального процесу. Соціально-поведінкові дисципліни впливають на формування політичних і соціальних компетенцій людини, що пов'язані з її відповідальністю, участю у прийнятті рішень, у реалізації принципів і цінностей демократичного життя. Разом з цим, не завжди усвідомлюється необхідність вивчення окреслених дисциплін у вітчизняних непрофільних закладах вищої освіти, а відмова від них часто обґрунтовується посиленнями на досвід європейських, де їх присутність у навчальних планах незначна. При цьому певним чином ігнорується те, що гуманітаризація європейської освіти забезпечується за рахунок розвитку інтегрованих знань, міждисциплінарних зв'язків, блоку громадянської освіти та включення питання формування політичних і соціальних компетенцій в шкільну освіту.

Подібні та інші суперечності політико-правової освіти України розглядаються також у контексті шляхів їх вирішення, зокрема через модернізацію навчального процесу (гуманізацію; особистісно-діяльнісний, індивідуально-творчий, компетентнісний та практично-орієнтований підходи; новітні інтерактивні навчальні технології тощо) із використанням досвіду країн розвиненої демократії. Крім того, досліджено проблему політичної та правової просвіти громадян, що реалізується різними суб'єктами – державними та громадськими організаціями, політичними партіями, засобами масової

інформації, культурними та мистецькими об'єднаннями тощо, які спрямовані на людей будь-якого віку, а не лише молоді. Проаналізовано вплив засобів масової інформації та комунікації як потужних інструментів поширення політико-правових знань й інформації у демократичному, а також й інформаційному суспільстві. Зокрема досліджено роль спеціальних теле- та радіопередач, випусків, журналів, через які систематично транслюється інформація для кваліфікованої правової та політичної просвіти громадян. З іншого боку, вивчено питання інформаційного попиту українців на медійні продукти такого типу та виявлено незначний інтерес до них, порівняно з випусками новин, розважальними програмами. Акцентується увага на потенціалі сучасних медіа як одному з інструментів формування культури політичного вибору, відповідальності за свій вибір і дії.

Підкреслено важливість забезпечення комплексної основи процесу формування культури політичного вибору, який поєднує участь держави, громадянського суспільства та безпосередньо самої особистості.

ВИСНОВКИ

У загальних висновках наводяться основні положення стосовно політико-культурного виміру політичного вибору, даються відповіді на ключові дослідницькі завдання. Зокрема на розгляд і захист виносяться такі науково-теоретичні та практичні результати.

1. На основі вивчення концептуально-теоретичних напрямів, що складають сучасний науковий дискурс і розкривають проблему політичного вибору, в дисертації конкретизовано та обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження окресленої проблематики. Феномен політичного вибору розглянуто в контексті міждисциплінарного вивчення. Природу окресленого феномену розкрито з використанням наукового знання соціальної філософії, соціології, психології, права та інших наук, що дозволило показати багатоаспектність вимірів і проявів політичного вибору, визначити його соціальні та особистісні характеристики.

Аналіз концепцій дозволив осмислити праксеологічну та аксіологічну основи досліджуваного феномена, їхню діалектичну взаємодію, зумовленість низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Обґрунтовано значимість політико-культурної сфери суб'єкта у формуванні політичного вибору, зокрема сформованості політичної та правової культури, а також її складових.

2. Зосередившись на визначенні та аналізі правових детермінант політичного вибору в контексті свободи та відповідальності, виявлено глибинну взаємозалежність світоглядно-ціннісних, державно-ідеологічних, нормативно-правових і громадянсько-соціальних чинників, що впливають на політичний

вибір особи. Свобода і відповідальність – фундаментальна філософська та політико-правова пара категорій, що перебувають у нерозривному зв'язку на будь-яких рівнях людського буття. У політико-правовій площині цей контекстуальний зв'язок проявляється в системі прийняття рішень, в тому числі в рамках виборчої проблематики. У дисертації розглянуто юспозитивістські та юснатуралістські теорії, а також їх практичну імплементацію в політико-правових системах тоталітарного й демократичного соціуму. Зроблено ключовий висновок про те, що тільки демократично-правова держава у гармонійній співпраці й конкуренції з громадянським суспільством здатна забезпечити дійсну реалізацію права особистості на вияв власної свободи у формі відповідальності за свій політичний вибір. Будь-який позадемократичний спосіб імітації громадянсько-політичного вибору позбавляє людину її фундаментального права на вільне самовиявлення та раціональну особистісну відповідальність. Сутнісний дуалізм політичного вибору полягає в тому, що, з одного боку, він є інструментом захисту прав й інтересів людини як найвищої цінності демократичного суспільства, з іншого – політичний вибір особистості у демократичній країні набуває ціннісного характеру, оскільки підтримує важливі для суспільно-політичного життя соціуму аксіологічні константи. Загалом правове обґрунтування політичного вибору в демократичному суспільстві є органічним поєднанням інституційних чинників (розвиток законодавства, належне функціонування всіх гілок влади тощо) та неінституційних факторів (розвиток правової культури та правосвідомості, становлення громадянського та правового суспільства, розвиток громадянської компетентності особистості та ін.).

3. Зазначено, що здійснення політичного вибору передумовлює одночасно і свободу прийняття рішення, і відповідальність за зроблене волевиявлення. Межі, в яких функціонують і взаємодіють свобода та відповідальність визначаються з формальної точки зору в правовий спосіб, а з фактичної – рівнем політико-правової культури всіх учасників соціальних відносин. Громадянська відповідальність зумовлюється потребою участі в діяльності держави та вирішенні спільних завдань. Свобода багато в чому визначається громадянсько-політичною компетентністю особистості, навичками та вміннями щодо захисту власних й суспільнозначущих прав і свобод. Така компетентність передбачає, що особистість є носієм певної суми політичних, правових, економічних та інших знань, а у своїй соціальній діяльності керується низкою морально-правових й політичних принципів. Підкреслено, що політичний вибір особистості повинен мати не тільки раціонально-утилітарний, але морально-ціннісний характер, оскільки у майбутньому аморальна влада з легкістю буде порушувати права та свободи людей, що її обрали.

Актуалізовано проблематику забезпечення права політичного вибору в сучасній Україні в контексті свободи та відповідальності. Дослідження виявило значний розрив між цінностями свободи та відповідальності в свідомості українських громадян, що свідчить про недостатній рівень розуміння діалектичного взаємозв'язку їх функціонування в демократичному суспільстві. Існуючий розрив між свободою та відповідальністю ускладнює реалізацію на практиці громадянських обов'язків, розуміння того, що політичний вибір людини має соціальні, політичні й навіть правові наслідки, пов'язані з подальшим розвитком країни. Для вітчизняних реалій важливими проблемами залишаються проведення чесних та прозорих виборів, чітке дотримання виборчого законодавства, збереження результатів політичного вибору громадян – відсутність фальсифікацій під час проведення голосування, настання неминучої відповідальності щодо порушників діючого виборчого законодавства тощо. У реалізації співвідношення свободи та відповідальності у вітчизняному суспільстві важливою є також здатність громадян усвідомлювати пріоритети та цінності як власного, так і суспільного життя, і на підставі такого усвідомлення здійснювати вільний та відповідальний вибір.

4. З урахуванням сучасних наукових напрацювань української та зарубіжної політичної науки в дисертації проаналізовано основні детермінанти політичного вибору (ціннісну, економічну, медійну та комунікативну), визначено їхню сутність та зміст. На підставі проведеного аналізу визначено субординацію та взаємовплив таких детермінант. Серед них базовими для людини названі саме ціннісні, тобто сформовані в межах певної культури та традицій, вони мають глибокі ментально-історичні корені. Економічні потреби та інтереси розуміються у ролі актуальної мотивації політичного вибору; медійна та комунікативна детермінанти здійснюють його інформаційне забезпечення. Значною мірою якість та спрямування впливу медіа і комунікативних каналів на політичний вибір особистості визначається розвиненістю її власних ціннісних пріоритетів та економічних інтересів. У випадку несформованості останніх, маніпулятивні інформаційно-комунікативні технології можуть підштовхнути громадянина здійснити політичний вибір, що суперечить і шкодить його базовим інтересам й потребам.

У дослідженні проаналізовано тенденції, що склалися у відносинах між українськими громадянами та каналами інформування, і наголошено на необхідності урахувати їх при розгортанні політичних кампаній та здійсненні заходів, спрямованих на формування політичної підтримки. Засоби масової інформації, використовуючи різноманітні засоби та форми інформаційно-психологічного впливу, здатні ефективно трансформувати політичний вибір громадян. Разом з тим, цей вплив може досягти своєї мети у тому випадку, коли

повідомлення, що продукують медіа, повністю або частково відповідають потребам суспільства, його уявленням про свободу, відповідальність, справедливість, добробут, безпеку тощо.

5. У дослідженні вибудовується цілісна структура, в якій функціонально об'єднані зовнішні (соціально-політична ситуація, конфігурація політичних сил, політичні традиції, що домінують тощо) та внутрішні (рівень політичної свідомості та культури особистості, політичні уподобання, мотиви, очікування тощо) чинники політичного вибору, зокрема й в процесі демократизації суспільно-політичного життя. Виокремлено фундаментальне значення світогляду людини, який впливає на політично-електоральну поведінку індивідів і соціальних груп в активні періоди здійснення політичного вибору. Кожен суб'єкт політичної діяльності напрацьовує власну систему принципів, керуючись якими здійснює політичний вибір. Врахування множинності цих систем важливе для розвитку консолідуючих стратегій політичної діяльності в Україні. Загальнодемократичними принципами політичної діяльності можна вважати політичний плюралізм, повагу до різноманітних політичних думок та поглядів, правову рівність всіх суб'єктів політики, прозорість і відкритість, політичну послідовність, повагу до прав та свобод людини тощо.

6. Доведено, що культура політичного вибору відтворює низку проблем політико-правової сфери будь-якого суспільства. Проблеми формування культури політичного вибору досліджено через концепт демократичної політико-правової культури, яка розкриває рівень сформованості цінностей демократичного суспільства. Вказано на патерналізм та несформованість відповідальності за майбутнє країни, які характеризують політичну культуру значної частини громадян України.

Проаналізовано роль політичної та правової освіти у формуванні культури політичного вибору особистості. Цей інститут закладає індивідуальні компетентності щодо сприйняття, оцінки та реагування на виклики зовнішньої соціально-політичної дійсності. Осмислюється негативний вплив та наслідки вилучення політології (або обмеження цього курсу) з навчального процесу. Проблеми деформації правосвідомості, правового та політичного нігілізму в українському суспільстві потребують розв'язання, зокрема й через модернізацію правової та політичної освіти, які орієнтуються на компетентнісний і практично-орієнтований підходи, використання новітніх інтерактивних навчальних технологій тощо. Важливим компонентом є система політико-правової просвіти, що реалізується переважно культурно-виховними установами, навчальними закладами, громадськими об'єднаннями, сполучаючи раціональний та емоційний складові політичного і правового виховання.

Серед інших інститутів, що здатні впливати на формування культури політичного вибору, проаналізовано засоби масової інформації, які потенційно здатні виконувати широкий спектр функцій (формування громадської думки, інформаційна, просвітницька, інтегративна, аксіологічна, соціалізаційна, виховна тощо). Наголошується на комплексній основі процесу формування культури політичного вибору, який поєднує участь держави, громадянського суспільства та безпосередньо самої особистості. При цьому проблематика не є вичерпною, а розвиток сучасних технологій, нові форми комунікацій між людьми, політичними інститутами та урядами, поглиблення глобалізаційних процесів вочевидь відкриють нові горизонти для осмислення феномену політичного вибору, його процедурних і ціннісних аспектів.

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гіоане І. М. Світогляд як основна духовна детермінант здійсненні політичного вибору. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 132 (5). С. 187–190.
2. Гіоане І. М. Проблема політичного вибору в контексті сучасного політичного дискурсу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 23: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 44–50.
3. Гіоане І. М. Головні чинники політичного вибору. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139(3). С. 12–19.
4. Гіоане І. М. Філософія правового супроводу політичного вибору. *Держава і право: Збірник наукових праць; Ін.-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2019. Вип. 86. С. 244–256.

Стаття у зарубіжному науковому виданні:

5. Гіоане І. М. Формування параметрів політичного вибору в контексті розвитку соціально-гуманітарної освіти. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 6. С. 212–217.

АНОТАЦІЇ

Гіоане І. М. Феномен політичного вибору як взаємодія свободи та відповідальності: політико-культурний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021.

У дисертації проведений комплексний міждисциплінарний аналіз природи, сутності та основних детермінант і чинників реалізації демократичного політичного вибору. Феномен політичного вибору розглянуто в політико-культурному контексті. Зокрема, акцентується увага на аспекті діалектичного взаємозв'язку та взаємодії свободи і відповідальності. Таке ціннісне підґрунтя політичного вибору набуває актуальності в умовах демократичного суспільства, яке потребує балансу окреслених цінностей.

Проаналізовано особливості політичного вибору в умовах трансформаційного суспільства на прикладі України. Виявлено наявність значного розриву між цінностями свободи та відповідальності, недостатність усвідомленості їхнього діалектичного взаємозв'язку в умовах демократичного суспільства. Ці та інші особливості є підґрунтям для використання маніпулятивних і пропагандистських впливів, що позначається на раціональності та відповідальності політичного вибору в умовах гібридної війни. Проаналізовано такі проблеми формування культури політичного вибору в українському суспільстві як патерналізм, деформація правової свідомості, «розмитість» системи політичних і правових цінностей, правовий нігілізм тощо. Особлива увага приділяється освітнім чинникам (освіта і просвіта) формування політико-правової культури громадян.

Ключові слова: політичний вибір, політичні цінності, свобода, відповідальність, чинники політичного вибору, правові детермінанти політичного вибору, політико-правова культура особистості.

Гиоанэ И. М. Феномен политического выбора как взаимодействие свободы и ответственности: политико-культурный аспект. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2021.

В диссертации проведен комплексный междисциплинарный анализ природы, сущности, основных детерминант и факторов реализации демократического политического выбора. Феномен политического выбора рассмотрен в политико-культурном контексте. В частности, акцентируется внимание на аспекте диалектической взаимосвязи и взаимодействии свободы и ответственности. Такая ценностная основа политического выбора приобретает актуальность в условиях демократического общества, что требует баланса указанных ценностей.

Проанализированы особенности политического выбора в условиях трансформационного общества на примере Украины. Выявлено наличие значительного разрыва между ценностями свободы и ответственности, недостаточность осознанности их диалектической взаимосвязи в условиях демократического общества. Эти и другие особенности являются почвой для использования манипуляционных и пропагандистских действий, что влияет на рациональность и ответственность политического выбора в условиях гибридной войны. Проанализированы такие проблемы формирования культуры политического выбора в украинском обществе как патернализм, деформация правового сознания, «размытость» системы политических и правовых ценностей, правовой нигилизм и другие. Акцентируется внимание на образовательных факторах (образование и просвещение) формирования политико-правовой культуры граждан.

Ключевые слова: политический выбор, политические ценности, свобода, ответственность, факторы политического выбора, правовые детерминанты политического выбора, политико-правовая культура личности.

Ghioane I. The Phenomenon of Political Choice as the Relationship between Freedom and Responsibility: the Politico-Cultural Aspect. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of political sciences in specialty 23.00.03 – Political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2021.

The strategic guidelines for Ukraine's development such as democratic society and its integration into progressive international community are emphasized in the dissertation. An integral part of these processes that determine the society's development includes active society's participation in the formation of representative bodies and political decision making. The specific features of realization the principle of dialectical unity of freedom and responsibility as a basis of a political choice in a modern democratic society are investigated.

The relationship and unity of freedom and responsibility is studied as one of the central philosophical, ethical, political and legal issue. Freedom and responsibility are a fundamental philosophical and political and legal pair of categories that are inextricably linked at all levels of social life. In the political and legal sphere this connection can be manifested in both decision-making system and electoral choice. The essential dualism of political choice is revealed. Civil and political responsibility is conditioned by the need to participate in the activities of the state, make political decisions and solve socially significant problems. Freedom is largely determined by

the subject's civil and political competence, his skills and abilities to protect his own and socially significant rights and freedoms.

The nature, essence and main determinants and conditions of the democratic political choice realization are also analyzed. Value, legal, economic and communicative determinants are studied. Their systematic dependence and relationship between political determinants are examined. The central role of political subjectivity is argued as a citizen's ability to make consciously responsible choices in order to influence the socio-political processes. External factors of political choice such as socio-political environment, configurations of political forces, dominant political traditions, etc. are identified and analyzed as well as internal factors that include the level of political consciousness and culture of the individual, political preferences, motives, expectations, etc. The legal determination of political choice is analyzed in totalitarian and democratic societies.

Peculiarities of political choice in the conditions of transformational society on the example of Ukraine are also analyzed. A significant gap between the values of freedom and responsibility in Ukrainian society's consciousness and the lack of awareness of their dialectical relationship in a democratic society are distinguished. In this dissertation the provisions on the peculiarities of the formation of political consciousness and culture in the conditions of the hybrid war against Ukraine by the Russian aggressor as well as aims and opportunities to minimize these negative effects have been further developed. The problems of forming a culture of political choice in Ukrainian society namely: paternalism, deformation of legal consciousness, «blurring» of the system of political and legal values, legal nihilism, deformation of the moral and ethical sphere, etc. are analyzed. Particular attention is paid to educational factors (such as education and enlightenment) of the formation of society's political and legal culture.

The dissertation materials seem to be useful for further research on the ways and tools, problems and prospects of affirmation of democratic values and principles, the political and legal culture formation, counteraction of the aggressor on its manipulation of people's consciousness and behavior, etc.

Key words: political choice, political values, freedom, responsibility, factors of political choice, legal determinants of political choice, political and legal culture of the individual.

Підписано до друку 26.03.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 101
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.